

«ADMINISTRAR LES PECÚNIES E BÉNS DE LA UNIVERSITAT».
LA POLÍTICA FISCAL I LES ESTRATÈGIES FINANCERES
D'UN MUNICIPI CATALÀ A LA BAIXA EDAT MITJANA
(CERVERA, 1387-1516)¹

PERE VERDÉS

RESUM

La finalitat de la tesi és estudiar el funcionament d'una fiscalitat municipal, en concret la de Cervera, en ple funcionament, per estudiar-ne tant l'organització com el pes de la càrrega fiscal i l'evolució d'ambdós aspectes. Interès especial mereix el deute municipal, causat per les demandes creixents de la monarquia i les necessitats del comú, en especial la provisió de blats i la construcció i el manteniment de les muralles. En l'evolució de la hisenda cerverina es poden indicar tres moments: una primera fase (1387-1413) de col·lapse del sistema fiscal creat durant el segle XIV; una segona fase (1413-1462) de reformes frustrades i de lluites internes dins del municipi, i una darrera fase (1462-1516) de davallada general de la població i de reajustament hisendístic.

ABSTRACT

The aim of this dissertation is to study the performance of a public municipal finance, specifically that of Cervera, in his full running, with the purpose of studying the organization and the weight of the tax burden, and also their evolution. The municipal debt deserves a special concern, due to the growing requests of the royalty and to the common needs, particularly wheat supply and the building and restoration of the walls. In the development of Cervera's finances, it is possible to point out three moments: first (1387-1413), the breakdown of the tax system, established in the 14th century; secondly (1413-1462), the failed reforms and internal fights among the members of the town council; and finally (1462-1516), the wide decay of the population and tax reappraisal.

ALGUNES CONSIDERACIONS PRÈVIES

D'un temps ençà, la tradicional manca d'estudis sobre el tema de la fiscalitat i les finances municipals (i públiques, en general) durant l'època medieval, a Catalunya, a la Corona d'Aragó i a altres territoris de la península Ibèrica, s'ha vist mitigada per l'aparició de nombrosos llibres i articles dedicats, íntegrament o parcial,

1. Tesi doctoral dirigida pel doctor Manuel Sánchez Martínez, llegida a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el 26 d'abril de 2004. El tribunal estava format pels doctors Antoni Riera Melis (Universitat de Barcelona), Max Turull Rubinat (Universitat de Barcelona), Antoni Furió Diego (Universitat de València), Antonio Collantes de Terán Sánchez (Universitat de Sevilla) i Denis Menjot (Universitat de Lió), i va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude*.

a aquesta qüestió. En l'àmbit català, després de la primera i cabdal aproximació duta a terme l'any 1964 (i revisada el 1982) pel professor J. M. Font Rius, han estat diverses les contribucions al millor coneixement de la fiscalitat i les finances baixmedievales al Principat, tant des de la perspectiva municipal com reial, tal com pot veure's en les síntesis realitzades els anys 1996 i 1997 per M. Turull i M. Sánchez, respectivament.² Ara bé, malgrat els innegables progressos realitzats en els darrers decennis, s'ha de reconèixer que actualment la producció historiogràfica catalana (i espanyola, en general) sobre aquest tema encara està a una distància considerable respecte a països del nostre entorn més proper, com per exemple Itàlia o França. Fins i tot, dins l'àmbit estrictament peninsular, es pot trobar un altre indicador d'aquestes mancances observant el nivell quantitatiu i qualitatiu assolit pels estudis sobre les finances públiques en època moderna, especialment pel que fa a Castella.

Així ho constataren M. Sánchez i M. Turull en les síntesis suara esmentades i, en els darrers anys, aquest dèficit solament s'ha vist mitigat pels treballs de P. Ortí i J. Morelló, dedicats a Barcelona i Reus-Valls, respectivament. Certament, aquestes darreres aportacions (sobretot la segona) poden considerar-se com a fites fonamentals en la història de les finances municipals a Catalunya, després de l'estudi de M. Turull sobre Cervera al segle XIV.³ No obstant això, malgrat aquestes valuosíssimes contribucions, encara no s'han superat alguns dels problemes detectats per Turull i Sánchez en aquest camp. Entre aquestes dificultats, creiem que cal destacar, en primer lloc, la manca d'estudis sobre la ingent documentació dipositada en els arxius catalans, fet que dificulta la seva catalogació i en limita les possibilitats d'aprofitament. En segon lloc, els buits cronològics que s'observen en el tema fiscal a Catalunya, especialment importants pel que fa als orígens de les hisendes municipals, al segle XIII, i al seu desenvolupament durant els segles XV-XVI. I, finalment, la necessitat d'anar més enllà de la simple enumeració dels elements que articulen el sistema fiscal i financer municipal, amb l'objectiu de conèixer millor el seu funcionament i, d'aquesta

2. Josep M. FONT RIUS (1982), «La administración financiera en los municipios medievales catalanes», *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval). Homenaje al profesor García de Valdeavellano*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, p. 193-231; Max TURULL RUBINAT (1996), «Fiscalitat a l'època medieval», *Actes del III Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya. Funcionament de les finances locals al llarg de la història, L'Avenç* (Barcelona), p. 23-55; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (1997), «Fiscalidad y finanzas municipales en la ciudades y villas reales de Cataluña», *Finanzas y fiscalidad municipal. V Congreso de Estudios Medievales*, Lleó, Fundación Sánchez Albornoz, p. 209-238.

3. Pere ORTÍ GOST (2000), *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC; Jordi MORELLÓ BAGET (2001), *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona: Reus i Valls, segles XIV-XV*, Barcelona, CSIC; Max TURULL RUBINAT (1990), *La configuració jurídica del municipi baix-medieval: Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona, Fundació Noguera. A banda d'aquests tres estudis, també cal tenir present les dades que proporcionen sobre les hisendes municipals a les ciutats de Tarragona i Girona, durant els segles XIV i XV, Francesc CORTIELLA (1984), *Una ciutat catalana a darreries de la baixa edat mitjana: Tarragona*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, o Christian GUILLERÉ (1993), *Girona al segle XIV*, Girona, Ajuntament de Girona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

manera, establir quines foren les estratègies fiscals i financeres dels regidors locals i les seves repercussions.⁴

Per tant, a la vista de les mancances que afecten l'estudi de les hisendes municipals catalanes a final de l'edat mitjana, resulta evident que encara resta camí per recórrer en aquest camp si realment volem ser capaços d'aprofitar tota la riquesa de les fonts fiscals conservades en els nostres arxius, d'integrar les moltes dades que aquesta documentació proporciona per a la història política, social, econòmica, jurídica, cultural, etc., del país o de realitzar, amb prou garanties, síntesis generals o anàlisis comparatives amb altres territoris. Abans s'ha d'acabar d'explorar la documentació i de conèixer les seves possibilitats i límits; s'han d'establir conceptes i criteris d'anàlisi adequats, que permetin aprofundir en l'estudi de la fiscalitat i les finances municipals; s'han de construir models comparatius sòlids, i, sobretot, calen monografies locals o regionals exhaustives, que omplin buits cronològics, enriqueixin el discurs històric i evitin generalitzacions abusives.

Amb aquesta perspectiva, vàrem encarar la nostra tesi doctoral, just en el moment en què es realitzaven les síntesis esmentades, i això explica que, sense dubtar gaire, optéssim per dur a terme un estudi de cas centrat en una població, Cervera, que ha tingut la sort de conservar un dels principals arxius municipals existents a Catalunya. Com hem apuntat, aquesta vila ja havia estat objecte d'una aproximació fonamental per la història de les finances i del govern municipals al Principat: la tesi de M. Turull sobre la configuració jurídica del municipi durant la catorzena centúria.⁵ No obstant això, aquest estudi no esgotava, ni molt menys, l'excepcional fons documental dipositat a l'Arxiu Comarcal de Cervera, el volum i la qualitat del qual són especialment importants per al segle xv. Per aquesta raó, aprofitant la impagable tasca de desbrossament realitzada per Turull, decidírem contribuir a millorar el coneixement de la fiscalitat municipal a Catalunya, des d'una doble vessant: d'una banda, aprofundint en l'estudi dels diferents elements (fonts, administració, ingressos i despeses) que integraven la hisenda local, i de l'altra, omplint un dels principals buits cronològics que afectaven la recerca sobre aquest tema al Principat, la quinzena centúria. Repetim una vegada més que aquesta tesi doctoral és, sobretot, deutora de l'esforç realitzat per M. Turull a Cervera, però també cal reconèixer que en molts sentits (metodològics, conceptuals i cronològics) segueix de prop l'estela marcada per Jordi Morelló en el seu estudi sobre Reus i Valls.⁶

4. TURULL (1996), p. 42-48; SÁNCHEZ (1997), p. 235-238.

5. MAX TURULL RUBINAT (1989), *Oligarquía, fiscalitat i règim municipal al món urbà de la Catalunya medieval (Cervera entre 1026 i 1430)*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Com hem vist, aquest estudi fou publicat parcialment per la Fundació Noguera, l'any 1990, sota el títol *La configuració jurídica del municipi baix-medieval: Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*.

6. JORDI MORELLÓ BAGET (1998), *Fiscalitat i finances de dues viles del Camp de Tarragona: Reus i Valls durant els segles XIV i XV*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Com ha hem apuntat, aquesta tesi fou publicada parcialment, l'any 2001, sota el títol *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona: Reus i Valls, segles XIV-XV*.

Així doncs, amb aquest bagatge hem afrontat l'estudi de la hisenda municipal cerverina durant el període que abraça els anys 1387, inici del regnat de Joan I, i 1516, data de la mort de Ferran II. Considerem que aquesta cronologia té un especial interès per al cas català, ja que coneixem força bé tot el procés de consolidació de la hisenda local, com a conseqüència de la pressió fiscal exercida per la Corona damunt dels municipis, especialment durant el regnat de Pere el Cerimoniós, però, tanmateix, no sabem gran cosa de l'evolució posterior del sistema fiscal i financer municipal, que va tenir lloc sota el signe del deute a llarg termini i l'atenta mirada de la monarquia. I és que, tal com ha observat A. Furió, tradicionalment la historiografia catalana (i de la Corona d'Aragó, en general) ha passat de llarg aquest període i s'ha fixat solament en les connotacions negatives de l'endeutament (que indubtablement les tingué), però sense tenir en compte que fou precisament aquest factor el que va propiciar el desenvolupament institucional, tant des del punt de vista polític com financer, del municipi i que les seves repercussions econòmiques i socials foren molt més complexes del que habitualment se'ns ha volgut presentar.⁷ Per tant, creiem plenament justificada la cronologia de la tesi i també considerem que l'elecció de Cervera com a objecte d'estudi pot resultar especialment il·lustrativa a l'hora de mostrar, en tota la seva complexitat, quines foren les polítiques hisendístiques dutes a terme per les autoritats municipals del Principat. En efecte, tal com ja va observar J. Morelló, les viles mercat catalanes constitueixen un observatori en molts sentits privilegiat, en tant que són representatives d'una fiscalitat molt més plural (i en alguns aspectes, més sofisticada) que la de la gran ciutat o la dels petits nuclis rurals.⁸ Aquesta apreciació resulta especialment pertinent per al cas de Cervera, que a més té l'al·licient de ser un dels principals nuclis urbans del país i de comptar amb tota una sèrie de condicionants (geogràfics, polítics, econòmics i socials) que possibilitaren un desenvolupament financer excepcional.

L'OBJECTE DE LA TESI DOCTORAL

A continuació descriurem molt sumàriament l'estructura d'aquesta tesi doctoral, però, abans de començar, hem de fer una advertència important. Quan vàrem iniciar la recerca, davant la magnitud de les fonts conservades a l'ACC (i a l'ACA), immediatament se'ns plantejà una disjuntiva: o bé restringíem el nostre estudi en el temps i tendíem a l'ideal d'integrar l'estudi fiscal en un context polític, econòmic i social més ampli, alhora que establíem comparacions amb altres ciutats i territoris de la Península i d'Europa, o bé optàvem per abraçar la totalitat del segle xv i prioritzàvem la vessant juridicoinstitucional del tema, amb el propòsit de bastir un model analític sòlid i extrapolable a altres municipis de Catalunya i de la Corona d'Aragó. Considerant els dèficits

7. Antoni FURIÓ DIEGO (1999), «Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media: Revista de Historia*, núm. 2, p. 35-79, especialment p. 39-40.

8. MORELLÓ (2001), p. 11.

que, tal com hem vist, afecten la història de les finances públiques al Principat, així com els escassos referents amb què compta la història econòmica, social i política de Cervera (i de Catalunya, en general) durant el segle xv, hem optat per la segona via.

Som plenament conscients de la necessitat de portar la nostra recerca més enllà de la simple visió institucionalista i, per aquesta raó, avancem algunes interpretacions, necessàriament prudents, en clau política, econòmica i social. Així mateix, tampoc no hem renunciat a establir les primeres comparacions amb altres poblacions i territoris, per bé que hem donat prioritat a la semblança dins l'àmbit catalanoaragonès. En certs casos, fins i tot hem assajat de copsar les repercussions que tingueren les polítiques fiscals i financeres medievals durant l'època moderna. Ara bé, per damunt de qualsevol altra consideració, hem de recalcar que aquest estudi no pot veure's com un punt d'arribada, sinó més aviat al contrari: aquesta tesi constitueix la primera etapa dins d'un projecte de recerca més ampli, que ens ha de portar a estudiar aspectes diversos (polítics, socials, econòmics, jurídics...) relacionats amb les finances municipals de Cervera, a ampliar el nostre objecte d'estudi a altres poblacions del Principat en el mateix moment històric o en un moment diferent, i a establir comparacions amb altres models peninsulars i europeus.

De moment, però, hem començat submergint-nos en la documentació de l'ACC, que ha constituït el principal fons emprat per dur a terme la nostra recerca. Concretament, hem centrat els nostres esforços en l'estudi del fons municipal, això és, en les sèries emanades del funcionament de la mateixa institució de govern local durant els segles XIII-XVI. Dins d'aquest fons, hem prestat una atenció especial a la documentació de caràcter normatiu (privilegis, actes de consells, crides i ordinacions) i comptable (llibres de clavaria, de rectoria i de racional), per bé que també hem utilitzat altres sèries diverses (èpoques, correspondència, contractes d'arrendament, manifestes, llibres de talles, etc.) que contien dades d'interès fiscal i financer. Val a dir, però, que no hem aprofundit en el buidat d'altres fons, conservats a l'ACC o en altres arxius, que sens dubte també podien proporcionar informació útil per a la qüestió hisendística, però que desbordaven els límits d'aquest estudi. D'aquesta manera, solament hem realitzat incursions selectives en la immensa massa documental de caràcter notarial guardada a Cervera o a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: en el primer cas, hem centrat la nostra recerca en aquells notaris que actuaren, en un moment o altre, com a escrivans municipals; en el segon, hem consultat els registres dels escrivans que habitualment empraven els regidors cerverins en els seus negocis a la Ciutat Comtal. Un criteri similar ha presidit la consulta dels arxius del rei, senyor de la vila, guardats a l'ACA: malgrat la riquesa d'aquest fons, ens hem limitat únicament a cercar dades relacionades amb privilegis atorgats a la vila o amb prestacions pagades pel municipi al monarca.

A partir d'aquesta documentació, la primera qüestió que hem estudiat ha estat l'administració financera municipal, amb el propòsit fonamental de conèixer quin era l'abast i els límits de la nostra recerca. Les pecúnies i els béns de la universitat foren gestionats per diversos individus o administradors, però es pot distingir clarament

entre dues grans seccions: d'una banda, la tresoreria municipal pròpiament dita, i de l'altra, un seguit d'institucions, diguem-ne menors o secundàries, que gaudien d'una autonomia financera total o parcial. L'ACC conserva, bàsicament, els registres emanats de la caixa principal, que inicialment estava regida per un càrrec anomenat *clavari*, però que, durant el segle xv, va comptar amb un segon tresorer conegut com a *receptor*. Aquesta segregació fou conseqüència de l'augment desmesurat del deute municipal, que va requerir la creació d'una administració, la receptoria, encarregada de gestionar exclusivament el seu finançament. Un altre dels resultats de l'endeutament municipal fou la complicació dels mecanismes de funcionament de la tresoreria, amb la incorporació de procediments bancaris, i la consegüent creació d'un supervisor general de la hisenda municipal, el racional. Pel que fa a la resta d'administracions, que hem denominat *secundàries*, l'ACC a penes en conserva documentació. Tanmateix, a través de referències indirectes, coneixem l'existència d'institucions (ordinàries o extraordinàries) encarregades de gestionar la construcció de l'església parroquial i les muralles, de garantir l'abastament frumentari i carni de la població, de prestar assistència als col·lectius (pobres, orfes, poncelles, malalts...) més desfavorits de la vila o de regular aspectes diversos de la societat i l'economia locals. Doncs bé, la nostra tesi es fonamenta en l'anàlisi de la documentació emanada de la clavaria, de la receptoria i del racional, raó per la qual dediquem un capítol del primer apartat a estudiar l'evolució de cadascuna d'aquestes institucions, així com la seva repercussió en el contingut de la comptabilitat municipal. Malauradament, resulta impossible quantificar l'activitat financera de la resta d'administracions, però no hem renunciat a realitzar una aproximació als seus orígens, estructura i evolució. Per tant, aquest és el contingut del segon capítol dins de l'apartat dedicat a la gestió, que, si més no, permetrà matisar algunes de les hipòtesis formulades a partir de l'anàlisi pràcticament exclusiva del nucli dur de la tresoreria municipal.

Un cop delimitat l'objecte d'estudi, hem centrat la nostra atenció en la despesa municipal, ja que sens dubte aquest element constitueix el motor de la política fiscal i financera del municipi. Quatre són les partides que, seguint un criteri funcional, podem distingir dins d'aquesta despesa: el deute públic, les demandes reials, l'aparell administratiu i els serveis comunitaris.⁹ Com ja hem apuntat, a final del segle xiv, el municipi cerverí (i altres consistoris de la Corona d'Aragó) havien acumulat un enorme deute a llarg termini, el finançament del qual va esdevenir un factor determinant dins de l'evolució de la fiscalitat i les finances municipals. Per aquesta raó, iniciem la segona part de la tesi estudiant els principals episodis o fites que s'observen

9. A grans trets, hem seguit la proposta realitzada en un recent estudi francoespanyol, per bé que hem introduït algunes modificacions dins dels grans conceptes per adaptar-lo a la naturalesa de les fonts estudiades i a alguns interessos científics particulars (Denis MENJOT i Manuel SÁNCHEZ (coord.) (2002), *La fiscalité des villes au Moyen Âge (Occident méditerranéen)*, vol. 3: *La redistribution de l'impôt*, Tolosa, Ed. Privat, p. 35-40).

en l'esdevenir d'aquest capítol de despeses, per seguir, posteriorment, amb l'anàlisi del pes específic i de les principals característiques del deute a la llum de la comptabilitat municipal. Quelcom similar fem en el cas de les demandes reials: durant la quinzena centúria, la pressió fiscal de la Corona va disminuir per tal de no col·lapsar les endeutades finances locals, però va continuar tenint un paper de primer ordre en el desenvolupament de la hisenda municipal. Per tant, continuem l'estudi de la despesa amb l'anàlisi de les diferents prestacions satisfetes pel consistori a la monarquia, reflexionant sobre la naturalesa de la relació entre ambdues parts i comprovant quina fou la seva repercussió financera al llarg del període estudiat. El nostre recorregut pels desemborsaments municipals culmina amb un capítol dedicat a l'aparell administratiu i als serveis comunitaris. L'endeutament del municipi i el consegüent increment de la pressió fiscal sobre els contribuents va provocar un important desenvolupament de la burocràcia municipal, que evidentment va tenir un cost. En l'apartat corresponent passem revista a les diferents despeses de caràcter administratiu i resseguim l'evolució de la política financera de les autoritats locals en aquest camp. Per acabar, el mateix hem fet respecte als múltiples serveis comunitaris que prestava el consistori per garantir el benestar de la comunitat, incentivar l'activitat econòmica, protegir els interessos veïnals o finançar diferents infraestructures d'interès general. Concretament, estudiem la naturalesa dels desemborsaments realitzats pel tresorer en cadascun d'aquests àmbits, amb l'objectiu de determinar les conseqüències que van tenir la conjuntura de l'època i les dificultats econòmiques de la universitat en l'índex d'inversió municipal.

La tercera part de la tesi està dedicada als ingressos o recursos que serviren per fer front a les diferents despeses comunitàries que acabem d'esmentar. L'estructura d'aquest capítol pren com a referència la clàssica divisió tripartida, formulada per Font Rius, entre impost indirecte, impost directe i crèdit. Tanmateix, nosaltres hem cregut convenient afegir-hi un quart apartat dedicat a altres exaccions i recursos, que progressivament adquiriren pes específic dins de la hisenda municipal cervequina.¹⁰ Com veurem, durant el segle XIV, el rei va autoritzar les autoritats locals a recaptar imposicions, que bàsicament gravaven el consum de productes bàsics i les transaccions comercials, amb el propòsit de fer front a les demandes reials i al consegüent endeutament. En el primer capítol dedicat als ingressos dissequem aquest impost indirecte per tal d'establir com es regulaven les imposicions, quin era exactament el seu objecte i les seves taxes, qui estava subjecte (i qui escapava) a la contribució, com es recaptava (o es defraudava) l'exacció i, finalment, quin fou el seu pes específic dins del conjunt de recursos municipals. Aquest model d'anàlisi, fonamentat en conceptes emanats del dret tributari, és també el que hem emprat a l'hora

10. FONT RIUS (1982), p. 193-231. També prenem com a referència, amb les corresponents adaptacions, la síntesi de D. Menjot i A. Collantes sobre les hisendes municipals castelleses (ANTONIO COLLANTES DE TERÁN i DENIS MENJOT (1996), «Hacienda y fiscalidad en la Corona de Castilla en la edad media», *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 23, p. 213-254).

d'estudiar l'impost directe.¹¹ Com és sabut, les derrames o talles foren el primer recurs de què va disposar el municipi, amb el corresponent permís reial, per fer front a les necessitats de la comunitat. Doncs bé, en el segon capítol dels ingressos analitzem aquesta exacció, dins de la qual distingim entre la talla de la quèstia, una derrama proporcional al patrimoni dels contribuents que es recaptava anualment per fer front al tribut reial de la quèstia i altres despeses habituals, i la resta de talles, de caràcter divers, que s'imposaren amb el propòsit de complementar i/o substituir la derrama esmentada. Fins a final del segle XIV, les imposicions i les talles foren suficients per fer front a les necessitats del consistori, que també comptava amb els ingressos extraordinaris que li proporcionava l'endeutament a llarg termini. Tanmateix, l'acumulació d'un deute desmesurat va obligar les autoritats municipals, d'una banda, a restringir el recurs al crèdit, i de l'altra, a cercar fonts de finançament alternatives. Aquesta nova política financera és l'objecte del darrer capítol dedicat als ingressos de la hisenda certerina, on comencem repassant la repercussió que tingueren les diferents exaccions creades per complementar les entrades tradicionals i acabem estudiant l'evolució experimentada per l'endeutament municipal, sota les seves diverses formes.

A grans trets, aquesta és l'estructura de la tesi, que culmina amb les conclusions i un extens apèndix que il·lustra l'estudi i, alhora, alleugereix el text. Dins d'aquest annex, distingim entre la transcripció de documents, els quadres, els gràfics i altres apèndixs de caràcter divers. En el primer apartat, fonamentalment, transcrivim quatre tipus de documents: ordinacions promulgades amb l'objectiu de regular el govern local o la percepció d'impostos; privilegis o pactes de caràcter fiscal o financer; tabes o contractes d'administradors o recaptadors municipals, i fragments d'actes del consell, que considerem especialment il·lustratives per al tema que ens ocupa. En el segon, bàsicament apareixen tres tipus de quadres: d'una banda, els que permeten observar l'evolució del volum i de la importància relativa de les diferents partides d'ingressos i despeses municipals, producte del buidat informàtic dels llibres de comptes i altres fonts que contenen dades numèriques; de l'altra, els que reflecteixen l'estudi del volum, l'interès, els creditors i altres característiques del deute municipal, pel que fa tant als ingressos com a les despeses, i, finalment, els que contenen les xifres relacionades amb l'arrendament, la taxació o els deutes d'algunes exaccions i monopolis municipals. Posteriorment, traslladem la informació continguda en els quadres als gràfics, que constitueixen l'objecte del quart apartat de l'apèndix. Som conscients que el tractament gràfic i estadístic de les xifres té moltes més possibilitats de les que aquí aprofitem, però també en aquest cas creiem que, per la seva complexitat, es tracta d'un camí que s'ha de recórrer en posteriors estudis. De moment, hem optat per es-

11. Cal advertir que prenem com a referència, amb les corresponents adaptacions, el model analític proposat per Max TURULL RUBINAT (1997), «El impuesto directo en los municipios catalanes medievales», *Finanzas y fiscalidad municipal. V Congreso de Estudios Medievales*, Lleó, Fundación Sánchez Albornoz, p. 73-133.

collir els gràfics de barres i solament hem incorporat, en determinats casos, una mitjana mòbil (de cinc anys) que, a banda d'omplir algun buit cronològic, permet eliminar les dents de serra i mostrar amb major nitidesa les tendències. Finalment, el darrer apartat conté apèndixs de caràcter divers, entre els quals volem destacar les llistes de creditors censalistes del municipi entre 1387 i 1516, d'emissions i redempcions de deute públic a curt i llarg termini, de talles extraordinàries imposades pel consistori i de poblacions que formaren part del veïnatge de la vila.

LES PRIMERES CONCLUSIONS

Al nostre entendre, la imatge que finalment pot desprendre's d'aquest estudi és la d'unes finances municipals (i, probablement, la d'una població) en franca recessió. Des de final del segle XIII, la hisenda del municipi cerverí s'havia anat expandint i consolidant progressivament, fins a esdevenir un complex sistema fiscal i financer que, durant la segona meitat de la catorzena centúria, va assolir un volum d'ingressos i despeses anuals proper als 120.000 sous barcelonesos de mitjana. Ara bé, a partir d'aquest moment, la tendència va invertir-se i, a final del segle XV, les xifres de la tresoreria municipal havien experimentat un retrocés superior al 65 %, de manera que els ingressos i les despeses de la paeria rarament superaven els 40.000 sous barcelonesos anuals. Com hem dit, aquestes xifres són relativament incompletes, ja que sols reflecteixen les dades del nucli «dur» de la hisenda local, constituït per la clavaria i la rectoria, i no inclouen l'actuació de les múltiples administracions (obrerries, botigues, carnisseries, almoines, hospitals i altres institucions) que hem convingut a denominar *secundàries*. Malgrat tot, amb les pertinents prevencions, creiem que el resultat del nostre estudi pot resultar il·lustratiu de l'evolució general de les finances municipals cerverines (i d'algunes altres poblacions del Principat) entre 1387 i 1516.

Dins d'aquesta evolució, podem distingir clarament tres fases que són fruit de la transformació experimentada pel que, sens dubte, constitueix la clau de volta de la hisenda local: el deute censal. Tal com hem vist, a partir de 1350, les contínues i abundoses demandes de la Corona obligaren els regidors cerverins a emetre massivament rendes perpètuas i vitalícies (censals morts i violaris), que també constituïren un còmode expedient per al consistori a l'hora de subvenir a altres necessitats de la comunitat, com ara la construcció de les muralles, l'abastament frumentari i el mateix finançament del deute. El resultat d'aquesta dinàmica fou l'acumulació d'un deute a llarg termini que, a l'inici del període estudiat, ascendia a 1.000.000 de sous barcelonesos i provocava una despesa anual de 75.000 sous barcelonesos en concepte d'interessos. Doncs bé, a partir de l'any 1380, el volum assolit per les pensions dels censals morts i violaris va esdevenir una càrrega excessivament feixuga per a la hisenda municipal, els responsables de la qual van començar a tenir molts problemes per fer-hi front. Davant d'aquest fet, els regidors cerverins engegaren diverses

iniciatives fiscals i financeres encaminades a equilibrar el volum i el ritme d'ingressos i despeses, condició *sine qua non* per poder dur a terme una posterior política de sanejament de les arques locals. No obstant això, l'una darrere l'altra, les diferents temptatives del consistori fracassaren o no aconseguiren els resultats desitjats, i així, l'any 1410, la situació financera del municipi esdevingué tan crítica que els pares van veure's obligats a decretar una suspensió de pagaments dels interessos del deute. Com hem vist, aquesta mesura tenia com a objectiu aconseguir una reducció general de les pensions censals al 3,3 %, que donés suficient marge de maniobra a la hisenda local per posar en pràctica un nou programa fiscal i financer, destinat a amortitzar progressivament les innumbrables rendes venudes per la universitat. Però aquesta vegada la iniciativa municipal tampoc no fou reeixida i, en vigílies de la Guerra Civil catalana, l'estat de comptes de la paeria tornava a ser crític. Per aquesta raó, coincidint amb l'esclat del conflicte civil, els regidors cerverins declaren una segona suspensió de pagaments de les pensions i, després dels estralls de la contesa, emprengueren un altre reajustament financer. Com hem dit, aquest reajustament passava novament per una reducció general d'interessos a l'1,6 %, però aquesta vegada l'objectiu de la política municipal ja no era la redempció del deute a llarg termini, que continuava essent superior a 1.000.000 de sous barcelonesos, sinó simplement garantir la supervivència de les delmades finances locals i, més enllà, la mateixa supervivència de la comunitat.

En les conclusions, recapitem sobre quines foren les principals estratègies fiscals i financeres adoptades pels regidors cerverins en el decurs d'aquestes tres etapes (1387-1413, 1413-1462 i 1462-1516) per fer front al finançament del deute censal i altres necessitats de la comunitat. Concretament, en cadascun dels susdits períodes, resseguim quina fou la política del consistori en relació amb els diferents ingressos i despeses que, tal com hem vist en capítols precedents, integraven la hisenda municipal. D'aquesta manera, recordem els constants esforços del municipi per pagar, en els terminis corresponents, les múltiples pensions de censals i per amortitzar, en la mesura del possible, les rendes venudes per la universitat. En aquest context, hem de situar la tenaç resistència plantejada per les autoritats municipals davant les demandes de la Corona que, si bé no foren (ni de bon tros) tan importants com les realitzades durant el regnat de Pere el Cerimoniós, contínuament desestabilitzaren les fràgils finances locals. Fruit d'aquestes circumstàncies, també posem de manifest les contradiccions provocades per dues necessitats concurrents: d'una banda, contenir la despesa relacionada amb el funcionament de la paeria, i de l'altra, finançar una maquinària administrativa cada vegada més complexa. Sense oblidar l'obligació ineludible que tenia el municipi de prestar una sèrie de serveis destinats a garantir el benestar i promoure el desenvolupament de la comunitat, amb els consegüents problemes financers que hi anaven aparellats. Pel que fa al capítol d'ingressos, veiem les repetides temptatives municipals d'augmentar (o, com a mínim, de mantenir) el rendiment de les imposicions, assignades al pagament del deute, sense que això provoqués protestes socials ni perjudiqués l'activitat comer-

cial de la vila. També recordem els importants conflictes provocats per l'increment de la pressió fiscal exercida pels regidors a través de les diferents modalitats d'impost directe de què va disposar el municipi, i parem una atenció especial a la lluita entre els partidaris de l'impost tradicional sobre el patrimoni i els d'un nou impost sobre la renda. Una altra qüestió que abordem és la recerca de fonts complementàries de finançament, dins de les quals hem de destacar l'assignació de les obres pies, els veïnatsges i els monopolis. I, finalment, repassem com va evolucionar la política municipal en el camp del crèdit, encaminada a crear mecanismes financers o administratius que permetessin reduir al màxim l'emissió de nous censals morts i la contractació d'onerosos préstecs. Com hem apuntat, el resultat final d'aquesta política fou una crisi en tres actes de les finances municipals de Cervera (i de la vila en general): una primera fase (1387-1413) de col·lapse del sistema fiscal creat durant el segle XIV; una segona fase (1413-1462) de reformes frustrades i de lluites internes dins del municipi, i una darrera fase (1462-1516) de davallada general de la població i de reajustament hisendístic.

A grans trets, aquestes són les nostres conclusions de la tesi, les quals sens dubte necessiten aprofundir en el raonament polític, social i econòmic o en la comparació amb altres poblacions, territoris o èpoques. No obstant això, com hem dit, considerem els resultats d'aquest estudi com un punt de partença, que ens ha de permetre, en un futur proper, integrar el fenomen fiscal en un context més general. Mentrestant, aportem alguns elements de judici de caràcter fiscal i financer que poden contribuir a la comprensió de per què, a l'albir de l'època moderna, Cervera (igual que altres poblacions) era solament un trist miratge econòmic i demogràfic del que havia estat la pròspera vila medieval.